

Arap Dili Belağatında Tevcih Sanatı

Hasan Selim KIROĞLU¹ , Ondokuz Mayıs Üniversitesi, hasanselimkiroglu@hotmail.com

Recommended citation: Kiroğlu, H.S. (2023). Arap Dili Belağatında Tevcih Sanatı. *Journal of Language Research (JLR)*, 7(1), 111-124.

DOI: <https://doi.org/10.51726/jlr.1386402>

Öz: Arapça dil edebiyatının zenginlikleri, belagat alanında çeşitli sanatların geliştirilmesine olanak tanımıştır. Bu sanatlardan biri olan “tevcih” (توجیه) belagat literatüründe önemli bir konuma sahiptir. Bu kavram, muhataplarına çeşitli anlam ihtimalleri sunarak iletişimi zenginleştirme amacını gütmektedir. İslam öncesi dönemde Arapça şiir ve nesirde sıkça kullanılan tevcih, Kur’an-ı Kerim’de de önemli bir rol oynamaktadır. Kur’an-ı Kerim’in nazil olduğu dönemde, özellikle retorik açıdan güçlü olan elit bir topluluğa hitap edilmekteydi. Muhatap kişinin, sözü söyleyenin hangi anlamı kastettiğini net bir şekilde anlaması gerekmektedir. Tevcih sanatı sayesinde dilin ifade gücünü artırarak anlamı muhataba kolaylıkla bırakıyordu. Bu sanat, Arapçada önemli bir yer tutmasına karşın, diğer bir belagat sanatı olan “tevriye” ile karıştırılmaktadır. Tevriye, yalnızca bir lafızla yapılabiliyorken, tevcih daha uzun cümleler ya da birkaç kelime ile çift anlama gelme olasılığı gerçekleştirilir. Ancak uzak anlamın yanı sıra hem olumlu hem de olumsuz ihtimaller bulunabilmektedir. Tevcih ve diğer belagat sanatları, Arap dilinin zenginliği ve esnekliğini yansıtan önemli örneklerdir. *İhâm*, *tahyîl*, *mugalata-i ma’neviyye*, *ibhâm* gibi diğer sanatlar da, bazen tevcih ile karıştırılabilmekte, temelde her biri kendi özgün yapılarına sahiptirler. Özellikle *tevcih* ve *ibhâm* gibi sanatlar, metinlerin anlamını çeşitlendirerek, muhatapları düşündürmek amacını hedeflemektedir. Bu nedenle, bu sanatların anlaşılması, Arapça metinlerin doğru bir şekilde çevrilmesi adına hayati öneme sahiptir. Bu makale, tevcih ve diğer belagat sanatlarının anlamını ve işleyişini daha da derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Bu sayede, Arap dilinin belagat açısından zenginliği ve etkisini daha iyi anlama fırsatı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Tevcih, Belağat, Sanat, Kur’an-ı Kerim.

The Art of Tawjih in Arabic Language Rhetoric

Abstract: The richness of Arabic language literature has enabled the development of various arts in the field of eloquence. One of these arts, “tawjih” (توجیه), has an important position in rhetorical literature. This literary concept aims to enrich communication by offering its interlocutors various possibilities of meaning. Tawjih, which was frequently used in Arabic poetry and prose in the pre-Islamic period, also plays an important role in the Holy Qur’an. At the time of the Qur’an’s revelation, it was addressed to an elite community that was particularly rhetorically strong. It was necessary for the addressee to clearly understand what the speaker meant. Thanks to the art of tawjih, it increased the expressive power of the language and left the meaning to the addressee easily. Although this art has an important place in Arabic rhetoric, it is often confused with another rhetorical art, “tawriya”. While tawriya can be performed with only one word, tawjih is performed with longer sentences or a few words with the possibility of double meaning. In tawjih, however, there can be both positive and negative possibilities in addition to the distant meaning. Tawjih and other rhetorical arts are important examples that reflect the richness and flexibility of the Arabic language. Other arts such as *ihâm*, *tahyîl*, *mugalata-i ma’neviyya*, and *ibhâm* are sometimes confused with tawjih, and each of them has its own unique structure. Especially arts such as tawjih and *ibhâm* are used to diversify the meaning of texts and to make the interlocutors think. Therefore, understanding these arts is of vital importance for the correct interpretation and translation of Arabic texts. This article aims to delve deeper into the meaning and functioning of tawjih and other rhetorical arts. In this way, it will provide an opportunity to better understand the richness and impact of the Arabic language in terms of eloquence.

Keywords: Arabic Language, Tawjih, Rhetoric, Art, Qur’an.

¹ ORCID: [0000-0003-1846-0729](https://orcid.org/0000-0003-1846-0729)

Gönderim Tarihi: 05.11.2023

Kabul Tarihi: 22.12.2023

1. TEVCİH SANATI

1.1. Tevcih/ Ezdâd/ Muhtemilü'z-zıddeyn/ Zü'l-Vecheyn

Tevcih, “وجه”, *tef'îl* vezninde türetilmiş (İbn Fâris, 1389/1969, s. 6/89) olup çoğul şekli “أوجه” şeklinde (Ebû Zeyd, 1433/2012) . “Yüz/yüzler, dönmek, yıldızların yönü, izlenen yol, karşılanan her yön, yollamak, göndermek, nişan almak, yönlendirmek, rehberlik etmek” gibi anlamlara gelmektedir. “وَجْهُ الْكَلَامِ” (*kelamın yüzü*) ifadesindeki “وَجْه” kelimesinden kasıt sözün anlatılmak istendiği şey demektir. “وَجْه الْحَجَرِ وَجْهَةٌ مَالِيَّةٌ” (*Taşı uygun tarafına yönlendirdi.*) ifadesi ile işi olması gerektiği gibi yönetemeyen birine söylenen sözdür. “كِسَاءٌ مُوجَةٌ” (*Yüzü olan/yüzlü elbise*) ‘den kasıt, iki tarafı olan ve iki tarafı da giyilen kıyafettir (İbn Manzûr, 1414/1994, s. 4/4775). Hz. Peygamber (s.a.s.), Ebû'd-Derdâ'dan rivayet edilen bir hadiste şöyle buyurmaktadır: “لَا تَقْفُهُ حَتَّى تَرَى لِلْفَرَّانِ وَجُوهًا” , “*Kur'an'ın birçok anlamını (ara yüzünü) görmeden onu anlamayacaksın*” (Medîni, 1406/1986, s. 3/390) ifadesindeki “وَجُوه” kelimesi, farklı ve çeşitli anlamlarında kullanılmıştır (İbn Manzûr, 1414/1994, s. 4/4775). Ehl-i Beyt'le ilgili şöyle bir sözde bulunmaktadır: “لَا يُحِبُّنَا الْأَخْدَبُ الْمُوجَّهَ” , “*İki kamburu olan bizi sevmez*” cümlesinden (المُوجَّهَ) iki taraflı anlamında kullanılmıştır (ez-Zemaşşeri, 1364/1945, s. 4/64) . “وَجَّهْتُ الشَّيْءَ” “*Bir şeyi, bir yöne doğru çevirdim, yönlendirdim*” , “anlamına gelmektedir (İbn Fâris, 1389/1969, s. 6/89) . “الْوَجَّهُ” kelimesi, çeşit ve kısım anlamı da gelmektedir. Bu konuda konuşmanın “*Birkaç yönü veya kısmı vardır*”, denilir (ez-Zebidî, 1385/1965, s. 36/543). *Ebû Hureyre'den gelen bir hadisi şerifte ise* “ذَوِ الْوَجْهَيْنِ لَا يَكُونُ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهَةً” (Aynî, 1390/1970, s. 22/131), “*İki yüzlü olanın Allah katında yeri yoktur*” buyrulmuştur.

Şair Beşşâr b. Bürd (öl.167/784), Zeyd isimli (tek gözlü) bir terziye elbise diktirmek istemiş, bunun üzerine terzi ona şaka olsun diye şunu söylemiş: “*Ben bunu dikeceğim ama diktiğim bir cübbemi yoksa başka bir elbise mi olduğunu anlamayacaksın!*” deyince, Beşşâr'da ona: “*Eğer yaparsan hakkında öyle bir şiir söylerim ki, bunu duyan hiç kimse senin için dua ya da beddua edip etmediğini anlamayacak*” demiş. Terzi dediğini yapınca ve Beşşâr'da şöyle bir şiir söylemiş: (Abbâsî, 1367/1947, s. 3/138; Bürd, 1393/1973, s. 4/9)

1. خَاطِلِي “زَيْدٌ” قَبَاءً أَيُّ نَبْتٍ عَيْنِي هِ سَاءَ وَءَاءَ
2. قُلْ لِمَنْ يَعْرِفُ هَذَا أَمْ دِيحٌ أَمْ هَجَاءَ

1. Zeyd bana bir cübbe dikti, keşke gözleri bir olsaydı

2. Bunu duyanlara sor, bu övgü mü, hiciv mi?

Bu şiirde tevcih, tam olarak görebilmek için kör gözünün iyileşmesi için dua mı, yoksa diğer gözünün de kör olması için beddua mı ettiği anlaşılmamaktadır. Şair Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî (ö.354/965), Kâfûr el-İhşîdî² (ö. 357/968) hakkında şöyle bir şiir söylemiştir: (Mütenebbî, 1380/1961, s. 1/672)

وَاللَّهُ سَرٌّ فِي عُلَاكَ وَإِنَّمَا كَلَامُ الْعَدِيِّ ضَرْبٌ مِنَ الْهَدْيَانِ

Yüksek mertebeye varmanızda, Allah'ın bir sırrı (hikmeti) vardır, düşmanlarınızın sözleri hezeyandan/saçmalıktan mı? ibarettir.

Mütenebbî bu şiirinde, yüce Allah'ın sana verdiği yücelik ve sadelikte bir sır var. Düşmanların bu sırrı bilmeyip Kâfûr hakkında konuştukları hezeyanlardır, ifadesinde tevcih sanatı (hem övgü hem de hiciv) anlamı taşımaktadır. Hiciv yönü, düşmanların bu yüce makama gelmenizi talihsiz bir kadere bağlamışlardır. Övgü anlamı ise, “*Ey Kâfûr; yaptığın büyük bir hayırlı amel yüzünden Allah sana bu yüce makamı bahşetmiş ve düşmanların söyledikleri, yaptığın ve Allah'ın sana verdiği şeylerin önünde*

² Müdebbirü'd-devle Kâfûr b. Abdillâh el-İhşîdî (ö. 357/968), Mısır'ın İhşîdîler Devleti'nin kurucusu ve önemli bir lideridir. Sudan'dan köle olarak getirilen Kâfûr, efendisi Muhammed b. Tuğç'un güvenini kazanarak siyasi ve askerî görevlere atanmıştır. Seyfüddeve ile olan mücadelesinde etkili bir rol oynayan Kâfûr, h.333 yılında Suriye seferine kumandan olarak tayin edilmiş ve başarılar elde etmiştir. Muhammed b. Tuğç'un vefatından sonra İhşîdî Devleti'ni yöneten Kâfûr, etkili yönetimi ve başarılarıyla tanınan bir lider olmuştur. (Ağırakça, 2004)

hiçbir şeydir” biçimindedir.

İbn ‘Uneyn (öl. 630/1233), Emevî Camii’nde yürürken İbnü’l-Mü’eyyed adında yüksek bir memurun görevinden azledildiğini, bundan sebep çok üzgün olduğunu duyar ve ona şöyle bir şiir söyler: (Muahmmmed, 1413/1993, s. 80)

1. شكا ابن المؤيد من عزله	وذمَّ الزَّمانَ وأبـدى السَّـفـة
2. فقلت له: لا تذمَّ الزَّمانَ	نَ فـتظلمَ أَيَّامَـه المُنـصِـرَـة
3. ولا تغضبَنَّ إذا ما صُـرِفْتَ	فـلا عـذَلْ فيـك ولا مَعْرِـفَـة

1. İbnü’l-Mu’eyyed, görevden alınmasından şikayetçi oldu ve zamanı kınayarak aptallığını ortaya çıkardı.

2. Ben de ona: Zamanı kınama, onun adil davrandığı günlere zulmetmiş olursun.

3. İşten atıldığında kızma, zira zaman sana adaletli ve nezaketli davranmamış.

İbn ‘Uneyn’in, İbn’ul-Mü’eyyede zamana kızmamasını istemesinin sebebi; zamanın kendisine vaktinde adaletli ve nezaketli davrandığını, hâlbuki aynı zaman/vakit adaleti gereğince onu konumundan ederek aptallaştırdığından bahsederek, ona şiirinde tevcih sanatının iki yönüyle hitap etmiştir.

Şair Zeynüddin İbnü'l-Verdî (öl.749/1349), bedevi bir kadına olan aşkını şu beyitlerle ifade eder:(Hamevî, 1425/2004, s. 1/309)

1. هويتُ أعرابيَّة ريفهـا	عذبٌ ولي فيها عذابٌ مـذابٌ
2. رأسـي بهـا شـيبانٌ والطـرفُ مـنـنٌ	نـبهـانٌ والعـذالُ فيـهـا كـلابٌ

1. Tükürüğü bana tatlı gelen Bedevi bir kadını sevdim, aşkımdan ateşle erimiş bir acım vardır.

2. Bu aşk beni öyle dağınık hâle getirdi ki, başımı Şeybân’dan³, bakışlarımı da Nebhân’dan⁴ almış, ama sevdami kınayanlar ise Kilâb⁵ tandır.

Bu şiirdeki tevcih sanatı ikinci beyitte bulunmaktadır. Şiirin birinci bölümünde (شيب) kelimesi “saçın ağarmasını” ifade eden kinayeli bir kullanımı Şeybân kabilesine; (نـبه) kelimesini de “uyanık olmak” anlamında kinayeli bir anlatımla Nebhân kabilesine, kendisini kınayanları da Kilâb kabilesine benzetmiştir. Meramını üç kabile üzerinde anlatırken, ikinci beyitte tevcih anlamı taşıyan Kilâb kabilesinin kök anlamı (كـلب) “köpek” anlamında kullanarak kendisini eleştirenlere hakaret etmiştir.

Belagat’te tevcihin; “iki zıt anlama gelen bir sözün hal ve makam hangisine müsait ise o anlaşılır” şeklinde tanımlamasına(Manastırlı, 1308/1891, s. 377; Tefîzânî, 1307/1890, s. 421) ilave olarak Sekkâkî (öl.626/1229) “iki zıt yöne ihtimal veren sözü söylemek” anlamında kelimeyi terimleştirerek(Sekkâkî, 1407/1987, s. 427), kendisinden sonra gelen âlimlerce de bu tanımın benimsenmesini sağlamıştır. Tevcih sanatı, kullanılan sözün olumlu/olumsuz, övgü/yergi anlamlarının da bir arada bulunduğu bir ifade tarzını içerirken, anlamın idraki muhataba bırakılmaktadır. Muhatap kişi, tevcihli kelimenin içerdiği ifadeleri ya da anlamın yönünü net bir şekilde anlayamamakta olup bu kavrama aynı zamanda Muhtemil’z-zıddeyn de denmiştir (Bilgegil, 109/1989, s. 191; Cevdet Paşa, 1438/2017, s. 127).

Örneğin, “Keşke iki gözü de bir olsaydı”(Bulut, 1437/2016, s. 217) ifadesi, tek gözlü bir kişi için hem dua hem de beddua anlamını içerirken, tevcih sanatı özellikleri itibarıyla sözün çeşitli katmanlara sahip olduğunu gösteren ve dinleyiciyi düşünmeye sevk eden en önemli etmenddir (Güceyüz, 1444/2023, s. 315). Bu bağlamda, tevcih sanatının belagat literatüründeki önem ve etkisi, yüzeysel anlamının

³ Benî Şeybân, Adnâniler’e mensup bir Arap kabilesi (Demircan, 2004).

⁴ Benî Nebhân, bir Arap kabilesi (Özervarlı, 2004).

⁵ Benî Kilâb, Kilâb b. Rebîa’ya mensup bir Arap kabilesi (Küçükaşcı, 2004).

ötesine geçerek, derinlemesine düşünmeyi ve çeşitli duygusal yanıtları tetikleyerek potansiyelini ortaya çıkarmaktadır. Temel amacı ise söze açıklık kazandırmak olduğuna göre, tevcih sanatı da bu bağlamda öne çıkmaktadır.

Tevcih sanatının diğer adlarından biride Ezdâd'dır. "Zıd/Ezdâd" bir şeyin aksi, tersi anlamındadır. İki şeyin bir anda toplanılması mümkün olmayan şey, gece/gündüz örneği gibidir (İbn Fâris, 1389/1969, s. 6/88). Siyah/beyaz gibi iki zıtlar anlamında da kullanılmıştır (Askerî, 1412/1992, s. 326; Kefevî, 1413/1993, s. 574). Karşıtlık, Mukâbele anlamı da bulunmaktadır (Cevherî, 1407/1987, s. 6/88). Bir şeyin zıddı ya da tersinin karşılığıdır (İbn Manzûr, 1414/1994, s. 3/263), çünkü iki zıt birbirine muhaliftir. Kutrub: "Biri diğerine göre zıt anlamlı olan lafza denir", demiştir (Kutrub, 1405/1984, s. 70). Bir diğer tanımda Ebû Tayyib el-Halebî'nin (öl. 351/962) her muhalif olan zıt anlamlı olur görüşü, Arapların kelimelere yüklediği zıt anlamlar teorisinden farklıdır (Enbârî, 1407/1987, s. 1). Ebû Tayyib el-Halebî; "Kuvvet ve cehalet iki farklı şey olmakla beraber zıt iki şey değildir. Zira Kuvvetin zıddı zayıflık olup, cehaletin zıddı ilimdir. Farklılık zıtlıktan daha kapsamlıdır. İki zıt, farklı anlamda olmakla beraber, iki farklı şey zıt anlamlı değildir" Görüşünü ileri sürmüştür (El-Lugavî, 1382/1963, s. 1/1). Bu farklılık; karanlık ve ekşilik gibi biri diğerinin niteliği ile ilgili değildir. Hâlbuki zıtlık, nitelikte ters ilişki, siyah beyaz gibidir. Zira zıt anlamlılar farklı olmakla beraber, her farklı zıt değildir (Askerî, 1412/1992, s. 488).

Tevcih'in diğer adlarından biri de Muhtemil'z-Zıddeyn'dir. Bu sanata daha sonra da "tevcih" denmiştir. Reşîdüddin Vatvât⁶ (öl. 573/1177) da bu sanata bu ismi vermekle beraber ona "Zü'l-vecheyn"(Râzî, 1443/2022, s. 179) demiştir. Zü'l-vecheyn yada Muhtemil'z-zıddeyn; cümlelerin övgü ve yergi şeklindeki iki zıt anlama eşit ölçüde muhtemel olması demektir. Meselâ ismi Amr olan şaşı biri hakkında söylenen şu beyit buna bir misaldir: "خَاطِلِيْ عَمْرُو قِبَاءَ لَيْتٍ عَيْنِيْهِ سَوَاءٌ" "Amr benim için bir elbise dikti. Keşke iki gözü de eşit olsaydı!" (Râzî, 1443/2022, s. 179) tevcihli ifade, belagat literatüründe de önemli bir yere sahip olan diğer bir kavram olan *tevriye*⁷ ile karıştırılmaktadır. Her ne kadar üslup benzerlikleri bulunsada, tevcih ve tevriye, farklı sanatlar olarak ele alınmıştır. Tévriye sadece bir lafızla yapılırken, tevcih cümle ya da birkaç kelime ile gerçekleştirilebilmektedir. Tévriye sadece uzak anlamı kapsarken, tevcih ise hem olumlu hem de olumsuz iki anlamın aynı zıtlıkta ifade edilmesidir.

1.1.2. Tevcih, İstihdam ve Tévriye Arasındaki Fark

Bu sanatların her biri bir lafız ve iki anlam taşırken birbirlerinden şu açılardan ayrılmaktadır:

- Tévriye ve istihdam müfred/tekil lafız ile gelirken, tevcih terkiyle meydana gelir.
- Tévriye ve istihdamda lafız iki yada daha fazla sözlük, genel anlam ya da hakiki/mecazi anlamda kullanılırken, tevcihte lafız siyâk/öncesi yada hâl karinesi şeklinde gelir.
- Tévriyede yakın anlam bırakılıp uzak anlam kastedilerek anlama gizli bir karineyle itikal edilirken (Bolelli, 1436/2015, s. 459), istihdamda aynı anda iki anlam kastedilir. Tévcihte ise lafız iki anlama aynı uzaklıktadır. Konuşan kişi istediği anlamı ele alabilir (Karamollaoglu, 1444/2023, s. 71). Ayrıca, tevcih sanatı ile ilgili olarak, *ihâm*⁸, *tahyîl*⁹, *mugalata-i ma'neviyye*¹⁰, *ibhâm* gibi belagat sanatları arasındaki benzerlik ve farklılıklar incelenmiştir. Bu sanatlar arasındaki ayrımların belirlenmesi, her birinin özgün niteliklerini anlamak açısından önemlidir. *İhâm* "şüphelendirme"¹¹;

⁶ Reşîdüddin Muhammed b. Muhammed b. Abdilcelîl el-Ömerî el-Fârûkî (ö. 573/1177) (Örs, 2004).

⁷ Tévriye: Belâğatın bedî' kısmındaki mânâyı güzelleştiren önemli bir söz sanatıdır. Bir kelime, herkesçe anlaşılır bir anlam taşırken, diğeri sadece uzmanlar tarafından bilinen iki anlamlı kelime arasında gizli bir karineye dayanarak kullanılmaktadır (Durmuş, 2004a).

⁸ İhâm, belâğat alanında "vehme düşürme, yanıltma, hayale kaptırma" anlamlarına gelir. İhâm, muhatap veya dinleyicinin başka bir kelime hakkında yanılmasına sebep olan ifadeleri içerir (Durmuş, 2004b).

⁹ Tahyîl, şairin beyan sanatlarına başvurarak muhatapın zihninde hayaller ve imajlar yaratması, dinleyiciye aktarılmanın gerçek olduğu hissini vererek, psikolojik bir etki (haz ve hayret) bırakma amacını taşıyan bir sanat biçimidir (el-Cevzû, 1408/1988, s. 117).

¹⁰ Muğâlata-yı maneviyye: İçerisinde tevriye bulunduğu için kelâmın en tatlı ve hoş türüdür. Bu türün esası, benzeri veya zıttı olan manalardan birini kullanmaktır (İbnü'l-Esîr, 1378/1959, s. 3/76).

¹¹ İhâm, "وهم" kelimesinden türemiş ve bir şey var olup olmamasına bakılmaksızın zihinde canlandırma, hayal etme ve şüphelenmek anlamına gelmektedir. Reşîdüddin el-Vatvat (öl. 573/1177), *Hadâ'iku's-sihr fi dekâ'iki's-*

tahyîl “çağrışım yaratma”; *mugalata-i ma’neviyye* “anlam karmaşası oluşturma”; *İbhâm* “anlamı kapalı hâle getirme”¹² anlamlarına gelmektedir.

*Cinas*¹³’ya da çok anlamlı kelimelerin kullanımıyla ortaya çıkan *tevcih*, muhatabın şüpheye düşmesine, cümlelerin anlamının karmaşık hâle gelmesine neden olabilmektedir. *Tevcih* ve *ibhâm* gibi sanatların tevriye ile sınırlanması, bu sanatların ne denli karmaşık olabileceğini, etki gücünün ise anlama eksik bir yönde işaret edebileceğini göstermektedir. Bu nedenle, bu sanatların farklı başlıklar altında ele alınması, belagat literatürünün derinliği ve çeşitliliği bakımından daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır (Coşkun, 2007, ss. 248-261; Efendi, 1289/1872, s. 2/166-167).

1.1.3. Tevcih Sanatının Belagat Eserlerindeki Yeri

Belagat literatüründe önemli bir konuma sahip olan *tevcih* sanatı, genellikle manevî sanatlar kategorisinde yer almakta, ilk belagat kitaplarından itibaren bu sanat, çeşitli belagat âlimleri tarafından detaylı bir şekilde incelenerek tarif edilegelmiştir. Bu sanatın Batı edebiyatı retoriğinde etkisinin çok az bulunduğunu söyleyebiliriz.

Tevcih, *muhassinât-ı ma’neviyye*¹⁴ grubu içinde *telvîhât*¹⁵ başlığı altında ele alınmış olması nedeniyle, sözü; anlamı farklı bir yöne çekerek maksadı daha etkili bir şekilde ifade etmeye yönelik bir sanat olarak değerlendirilmiştir (Boelli, 1436/2015, s. 459).

Genel anlamıyla söz ve mana yönünden farklı bir anlamı içeren ifadelerle gerçekleştirilen bu sanat, Sekkâkî’nin *Miftâhu’l-‘Ulûm* (Sekkâkî, 1407/1987, s. 839) adlı kitabındaki tasnife göre *tevcih* (Sekkâkî, 1407/1987, s. 427), *mugâlata-i ma’neviyye* (Akgündüz, 1443/2022, s. 341), *tevriye*, *istihdâm*¹⁶, *ta’rîz* (Akgündüz, 1443/2022, s. 341), *telvîh*, *remz*¹⁷ gibi belagat sanatları arasında yer almaktadır (Rif’at, 1308/1890, s. 377).

İslâm dünyasında belagat ilmi, büyük ölçüde Sekkâkî’nin *Miftâhu’l-‘Ulûm* kitabındaki tasnife dayanmaktadır. Bu tasnif, daha sonraki belagat âlimleri tarafından da kabul görerek, literatürde referans olarak kullanılmıştır. Kazvinî’nin (öl. 739/1338) *Telhîsü’l-Miftâh* (Kazvinî, t.y.) adlı eseri, bu alanda bize daha detaylı bir inceleme sunarken *tevcih* sanatı için taradığımız belagat kitapları arasında İsmâil Rusûhî’nin (Durmuş, 2004c) (öl. 1041/1631) *Miftâhu’l-Belâga* (Durmuş, 2004c), Müstakimzade’nin (Yılmaz, 2004) (öl. 1202/1788) *Istulâhât-ı Şi’riyye* (Yılmaz, 2004), Mahmud Ekrem Recâizâde’nin (Uçman, 2004) (öl. 1332/1914) *Ta’lîm-i Edebiyat* (Uçman, 2004), Muallim Naci’nin (Uçman, 2004) (öl. 1310/1893) *Istulâhât-ı Edebiyye* (Uçman, 2004), Ahmed Reşîd’in (öl. 1249/ 1834) *Nazariyyât-ı Edebiyye* (Yetiş, 2004a) adlı eserlerinde bu kavram daha az yer bulmuştur.

Tevcih sanatına dair açıklamalar, genellikle Sekkâkî veya Kazvinî’den aktarılarak bu sanatın örnekleri, ilgili kitaplardaki misallere göre biraz değiştirilerek sunulmuştur. Bu örnekler aslında

şî’r adlı eserinde İhâm’ı, hayal etme ve şüphelenmek anlamında kullanılan bir terim olarak tanımlanmaktadır (Akkavi, 1417/1996, s. 251).

¹² İbhâm, “بهم” kökünden türetilmiş bir terimdir ve bir işin belirsizlik arz etmesi veya yüzünün bilinmemesi durumunu ifade eder. Özellikle belirsizlikle karşılaşıldığında kullanılır; örneğin, bir durumun nasıl gerçekleşeceği konusunda bilgi eksikliği durumunda “اشتبه عليهم الأمر” ifadesi kullanılır. Aynı zamanda, “اشتبههم” ifadesi birilere bir şey gizlenmiş veya kapanmış anlamına gelmektedir (Akkavi, 1417/1996, ss. 21-22; Âşikkutlu, 2004).

¹³ *Cinas*, kelime anlamıyla “iki şeyin birbirine benzemesi” edebiyatta ise anlamları farklı olmasına rağmen benzer söyleniş veya yazılışa sahip kelimelerin nazım ve nesirde bir arada kullanılmasıdır (Kılıç ve Yetiş, 2004).

¹⁴ *Muhassinât-ı Lafziyye* (Sözü Güzelleştiren Sanatlar): Nazım veya nesirde bulunan sözcüklerle ilgili olan muhassinât-ı lafziyye olarak adlandırılır (et-Teftâzânî, 1308/1891, s. 417).

¹⁵ *Telvîh*: Kinayenin iki unsuru arasındaki alaka vasıtalarının sayısına göre sınıflandırılan bir belagat terimidir. Vasita çoksa “*telvîh*” vasitasızsa “*ta’rîz*” az ve zor anlaşılıyorsa “*remz*” az ve açıksa “*îmâ/îşaret*” olarak adlandırılır (Durmuş, 2004c).

¹⁶ *İstihdâm*: Bir kelimenin söz içinde iki anlamıyla birlikte kullanmak demektir (Durmuş, 2004d).

¹⁷ *Remz*: Belâga ve edebiyatta kinaye ile birlikte kullanılan, edebi eserlerde ima, telmih ve muamma türlerini içeren dolaylı anlatım ve iletişim biçimlerini ifade eden kapsamlı bir terimdir (Durmuş, 2004e).

okuyucuya tevcih sanatının karmaşıklığı ve etki gücünün ne kadar sağlam bir temel oluşturmayı hedeflediğini göstermektedir (Eliacı, 1435/2014). Bu eserlerde sunulan misallere dayanarak, sanatın çeşitli yön ve özellikleri ele alınmıştır. Bu bağlamda, konuyu daha ayrıntılı bir şekilde incelemek adına belirli örnekler sunulmuştur:

a. *Miftahu'l-Ulûm* adlı eserinde Sekkâkî (öl. 626/1229), “tevcih” için “İki zıt yöne anlam taşıyan kelime” olarak bahsederken, “Karşıt iki durumu da mümkün kılacak şekilde seçilmesini de ifade etmektedir”, der. Örneğin, tek gözlü bir kişi için, “Keşke iki gözü de bir olsaydı” şeklinde dile getirilen ifade, tevcihe kavramına ait örneklerdendir (Sekkâkî, 1407/1987, s. 427).

Sekkâkî, eserinde tevcih kavramı bağlamında dilbilim ve retorik alanında önemli bir örneklik sağlarken, bu terimi ele alış biçimi, dilin kullanımındaki incelik ve ifade çeşitliliğini anlamak ve dilbilim alanında yapılan çalışmalara katkı sağlamak bakımından önemlidir.

b. Kazvinî (öl. 626/1229)(Durmuş, 2004f), *Telhîsü'l-Miftâh* adlı eserinde “tevcih” ile ilgili Sekkâkî'nin *Miftâh*'ında var olan, “Keşke iki gözü de bir olsaydı” örneğini olduğu gibi almıştır, ayrıca dilbilim ve belagat alanında kavramsal bir çerçeve de sunmaktadır (Kazvinî, t.y., s. 29b; Kazvinî, 1372/1953, s. 2/365-386).

c. *Bahru'l-Ma'ârif* adlı eserinde Mustafa Sürûrî(Güleç, 2004) (öl. 969/1562), tevcihten bahsederken, tevcihin diğer bir adı olan *Muhtemilü'z-zıddeyn*'den de bahsetmektedir. Eserinde “*Muhtemilü'z-zıddeyn: Medhe ve zemme ihtimâli olana derler*” ifadesini kullanmıştır(Sürûrî, t.y., s. 5b).

d. *Mebâni'l-İnşâ* (S. H. Paşa, 1289/1872, s. 2/19) adlı eserinde Süleyman Paşa(Bedilli, 2004) (öl. 1309/1892) *tevcih* sanatı ile ilgili yeni bir tanımlamadan bahsetmemektedir. *Tevcih* kavramını, lehine ve aleyhine dua ihtimalini içeren bir örnekle açıklayarak, iki anlamın zıtlığı yeterli gözükmemektedir, der. *Tevriye* ile *tevcih* arasındaki farka dair yapılan açıklamada *tevriyenin* ortak lafızlara özgü olduğunu belirterek, *tevcihin* bunun aksine bir durum olduğu ve yergi lafızlarının varlığına da ihtiyaç duyduğunu söylemektedir. Bu noktada, *tevriye* tek lafızla gerçekleştirilirken, *tevcih* ise diğer bir yonden yergi lafızlarının varlığını da içermektedir.

e. Saîd Paşa(Kadioğlu, 2004) (öl. 1308/1891) *Mizânü'l-Edeb* adlı eserinde *tevcih* sanatının tanım ve örneğini *Miftâhu'l-Ulûm* eserinden almış olsa da vermiş olduğu örnek farklı bir bağlamda ele almıştır. Bu esere göre *tevcih* sanatına *ihâm* ve *muhtemilü'z-zıddeyn* de denildiğini belirterek *tevcih*,”*Hem övgüye hem de yergiye yorumlanması mümkün olan sözdür*” Biçiminde tanımlamıştır. Örneğin bir kişinin bir iş görüp bu işin niteliği konusunda belirsizlik yaşadığında ona hitaben, “*Bir iş gördün ki bundan ziyade bir şey olamaz*” denmesi, hem bir işin daha iyi ya da bir şeyin daha kötü olma ihtimalini ifade etmektedir. Saîd Paşa'nın verdiği örneklerde, sözün kapsamında belirsizlik yaratmanın, *tevcih* sanatının bir örneği olduğuna dikkat çekerek, Diğer bir örnek olan, “*Değerine layık olan giysiyi giydirdi*” mısrasındaki “*layık*” kelimesinin içerdiği liyakat, bu giysiyi giydirene mi yoksa giyene mi ait olduğu belirsizliğini anlatan iki farklı ihtimalin mümkün olabileceğinin karşılığıdır. Bu bağlamda, Saîd Paşa'nın eserinde verilen örnekler, *tevcih* sanatının anlam katmanlarındaki çeşitliliği anlamamıza yardımcı olurken, “belirsizlik” ve “muhtemel” ihtimallerinin kullanımıyla ilgili önemli bir çerçeve sunmaktadır (M. S. Paşa, 1305/1888, s. 19).

f. *Belâgat-i Osmâniyye*(Cevdet Paşa, 1438/2017) adlı eserde Ahmed Cevdet Paşa(Aydın ve Halaçoğlu, 2004) (öl. 1312/1895) da *tevcihin* tanımını *Miftâhu'l-Ulûm* eserine göre yapmış ve bu sanata *Muhtemilü'z-zıddeyn* denildiği belirtilerek, konuyla ilgili gelenekselleşmiş, “*Tek gözlü terzi bana bir cübbe dikmiş, keşke iki gözü de bir olaydı*” örneğini kullanmıştır. Ahmed Cevdet Paşa'nın eseri, belagat konusunda önemli bir eser olup, tevcih sanatının inceliklerini anlatan değerli bir kaynaktır (A. C. Paşa, 723/1232, s. 155).

g. Abdurrahman Süreyya'nın (Yetiş, 2004b) (öl.1322/1904) *Mizânü'l-Belâga* adlı eserini Mekteb-i Hukûk'taki hocalık döneminde yazmış olması, konuları detaycı ve açıklayıcı bir üslupla ele almış olması, tevcihe farklı bir üslup getirmiştir. Örneğin, tehdit amacıyla “*Dur ben sana ne yapacağımı bilirim*” diyen bir kişiye, “*Efendim! Daima kulunuz efendimin lütfunu görüyorum, elbette*

beni böyle perişan görünce bana bir kat elbise yapacak, hem ne yapacak” şeklinde bir cevap verirken, yazar örneklerle *tevcih* sanatını daha somut bir şekilde açıklayarak, konuşanın sözünü başka bir yöne yönlendirmenin çeşitli yollarını detaylı bir biçimde ele almıştır. Bu bağlamda, *tevcih* sanatının dilin derinliklerinde nasıl işlediğine dair kapsamlı bir inceleme sunmaktadır (Süreyya, 1303/1886, s. 381).

h. Mehmed Rif'at'ın(Manastırlı, 1308/1891) (öl.1325/1907) *Mecâmiü'l-Edeb*¹⁸ adlı eserinde *tevcihin* tanımı *Miftâhu'l-Ulûm*'dan alıntılanmış, “*Tek gözüyle bunu yazmış hattât*”, “*Kâşki ikisi bir olsa idi*” beyti örnek olarak sunulmuştur (Rif'at, 1308/1890, s. 377).

i. Tahirü'l-Mevlevî'nin(Kahraman, 2004) (öl. 1370/1951) *Edebiyat Lügati* adlı eserinde *tevcih*, bağlamında şunlar belirtilmiştir. Sözün iki taraflı, yani hem medih (övgü) hem de zem (kınama) olabilecek şekilde gelmesine *Muhtemilü'z-zıddeyn* denmiştir. “*Âb-ı hayvândır efendim artığın*” örneğinde geçen “*âb-ı hayvân*”, hem “*âb-ı hayât*” yani yaşam suyu anlamına gelebileceği gibi, “*hayvan suyu*” anlamını da içermektedir. Bu durumda cümlenin anlamı, “*Efendim, senin artığın ya hayat suyu ya da hayvan suyudur. Yani sen hayvansın, senden artan su da hayvanın içtiği bir sudur*” şeklinde de yorumlanabilmektedir. Tahirü'l-Mevlevî'nin eseri *tevcih* alanında farklı bir açılım getirerek, bu sanatı anlamak isteyenlere özgün bir perspektif sunmaktadır (Olgun, 1355/1936, s. 154).

1.1.4. Tevcih Sanatının Edebiyat ve Türkçemizdeki Karşılığı

a. *Tek gözlü biri, keşke iki gözü de bir olsaydı diyenin*(Kazvinî, t.y., s. 29b; Sekkâkî, 1407/1987, s. 427) benzetmesi, bize belagat açısından önemli bir ifade örneğini sunmaktadır. Bu ifade içinde belirsizliği barındıran, kişinin niyet ve duygularının anlaşılma çabası okuyucuya bırakılmıştır. Bu durum iki şekilde yorumlanabilirken, birinci anlamda “*dua*” manasını taşıyan “*tek gözlü kişinin iki gözünün de görmesi*” için dilekte bulunmaktadır. İkinci anlamıyla bu ifade “*beddua*” anlamına dönüşmektedir. Bu durumda, kişi tek gözlü olmasının bir eksiklik olarak kabul edilmesini ifade etmektedir.

b. *Bir iş gördün ki bundan ziyade bir şey olamaz* ifadesi, Türkçe'nin belagat alanındaki zenginliğini, çoklu anlama taşıma kapasitesini yansıtan etkili örneklerden biridir. Diyarbakırlı Saîd Paşa, *Mîzânü'l-Edeb* isimli eserinde *tevcihin* tarifini yaparken bu sanata *ihâm* ve *muhtemilü'z-zıddeyn* adlarının da verildiğini belirterek Bir iş görüp de gördüğü iş iyi mi oldu fenâ mı istibâh gösteren bir şahsa hitâben ‘*Bir iş gördün ki bundan ziyâde bir şey olamaz.*’ denmesi, anlamın iki yöne de olabileceğinin örneklerindedir (Akdağ, 2019, s. 585). Birinci anlam katmanında, ifade olumlu bir övgüyü ifade ederken işin son derece başarılı ve kaliteli olduğunu vurgulayarak, “*Bu iş, bundan daha iyisi düşünülemez, fevkalade bir iş*” anlamını da içermekte, yapılan işin kötü bir şekilde gerçekleşmiş olması durumunu da ima edebilmektedir. Yani “*Bu iş, bundan daha kötüsü olamaz, düşünülemezdi, berbat bir iş olmuş*” anlamını da taşıyabilmektedir.

c. *Değerine layık olan giysiye giydirdi* ifadesi, içinde taşıdığı belirsizlik sebebiyle, “*layık*” kelimesinin liyakatin kime ait olduğu konusunda bir şüphe ortaya koymaktadır. Bu belirsizlik, giysiye giydirenin mi yoksa giyenin mi övüldüğü konusunda iki farklı yorumu mümkün kılmaktadır. Birinci yorumda, giysiye giydirenin takdir edildiği bir durum öne çıkarken, “*layık*” kelimesi, giyeni değerine uygun bir şekilde giydirenin estetik anlayışı ve zevkine vurgu yapmaktadır. Bu durumda, kişi giysiye seçerken duyarlılık ve estetik bir zevk sergileyerek övgü almaktadır. Diğer bir yorumda ise giyenin takdir edildiği bir durum öne çıkar ki “*layık*” kelimesi, giyenin seçtiği giysinin kişiliğine uygunluğuna vurgu yapmaktadır.

d. *Şair Nedîm (öl. 1143/1730)*(Mücaht, 2004) dolaylı ve nükteli bir şekilde kendisine yeterince lütufta bulunulmadığını bahane ederek, aşağıdaki beyiti söyler:

¹⁸ Mana sanatlarının dokuzuncu bölümünde “*Telvîhât*” başlığı altında: Söz ve mana yönünden başka manaya işaret ederek maksadı parlak göstermeye sebep olan (mugâlata-i maneviye, tevriye, istihdâm, *tevcih*, ta’rîz, *telvîh*, remz) gibi şeyler *telvîhât*dan olup aşağıda açıklanmaktadır ifadesinden sonra, *tevcih* bölümü dördüncü sırada ele alınmıştır (Rif'at, 1308/1890, s. 377).

*Arz-ı hâlüm çok efendüm hâk-i pâ-y-ı devlete
Lutfun ammâ bî-niyâz-ı arz-ı hâl eyler beni*

Anlamı: Devletin ayağının toprağına hâlimi arz etmek için sebep çok. Ama lütfun halini arza ihtiyaç duymuyor.

Yani ey sevgili devlet sahibi; devlet yücedir, güçlüdür, adil olmak zorundadır. Âşıkça kuldur, çektiği sıkıntıları ve bunlardan kurtulmak için ihtiyaçlarını devlete hatta onun ayaklarının toprağına kapanmak suretiyle arz eder ve onun adaletine sığınır. Beyitte devletin mutlak sahibi olan sevgilinin âşığa lütfu, çektiği sıkıntılara katlanabilme gücü verdiğiinden, âşığın adaletin yerine gelebilmesi için şikâyete ve hal arz etmeye hacet kalmamıştır, demiştir. (Akçay, 2014, s. 141)

e. Şair Nefî'nin (öl. 1044/1635) Türkçe'de dokundurma ve iğneleme isimleri verilen ta'riz sanatı, bir sözün söylenip onun tam tersi bir anlamın kastedilmesiyle üstü örtülü bir şekilde itiraz ve sitem etmek demektir. Kinayeden farkı; kinayenin hem müfred lafız ve hem de cümlede olabilmesi mümkün iken, ta'rizin ise yalnızca cümlede olabilmesi mümkündür. Siyasî ve edebî ta'rizlerde, doğrudan söylenmesi uygun olmayan bir mesaj ya da eleştiriyi ifade etmek için dilin bu imkânından yararlanır. Meselâ aşağıdaki mısralarda Tâhir Efendi'ye nazikçe ve dolaylı olarak kelb (köpek) denilmek istenmiştir. Ancak bu sanat, ta'riz olmasının yanı sıra tevcihlede örtüşmektedir (Ölmez, 2018, s. 14).

*Bana Tâhir Efendi kelb dimiş
İltifâtı bu sözde zâhirdür
Mâlikî mezhebüm benüm zîrâ
İ'tikâdumca kelb tâhirdür*

2. KUR'AN-I KERİM'İN ANLAŞILMASINDA BELAGATİN ÖNEMİ

Kur'an-ı Kerim'in indirildiği dönemde, Arap toplumu belagat ve edebî sanatlar konusunda en üst düzeye ulaşmıştı. Bu dönemde toplumun en saygın kişileri genellikle şairlerdi. Arapların şiire olan büyük ilgisi, her yıl düzenlenen kutlamalarla ve bu şenliklerde düzenlenen yarışmalarda birinci olan şairlere verilen ödüllerle ön plana çıkıyordu. Şiirler, Ka'be duvarlarına asılarak şairlerin yüceltilmesine katkı sağlıyordu. Bu duvarlara asılan şiirlere “*Mu'allaka*” deniliyordu ve en ünlüleri olan yedi şiir, “*Mu'allakat-ı Seb'a*” adı altında büyük bir şöret kazanmıştı (Esed, 1420/1999, s. 2/759; Tülücü, 2004).

Kur'an-ı Kerim'in bu dönemde nazil olması, insanları hayrete düşmelerine neden olmuştur. O dönemde toplum belagatin zirvesine ulaşmış, Kur'an'ın edebî niteliği, belagat açısından parlaklığı ve mucizevi özelliğini anlamakta zorluk çekmemiştir. Ancak onları şaşkırtan tek şey, kırk yaşına kadar şiir ve edebiyatla uğraşmamış, hatta okuma yazma bilmeyen bir ümmi şahsın bu tür söz sanatlarını nasıl ifade edebildiğidir (Bulut, 1431/2010, ss. 67-92).

Şiirin, retorik sanatların ve yazının önemli bir yer tuttuğu bu çağda, toplumun kültürel dokusu büyük ölçüde şair ve hatipler tarafından şekillendiriliyordu. Kur'an'ın bu etkileyici gücü, sadece Arap toplumundaki belagat normlarına değil, aynı zamanda tüm dünya üzerindeki dilbilimciler ve edebiyat uzmanları tarafından da derinlemesine incelenmiştir. Kur'an'ın nazil olduğu dönemdeki edebî ve belagat altın çağı, sadece toplumun o dönemdeki kültürel zenginliğini değil, aynı zamanda Kur'an'ın öne çıkan ve benzersiz bir ifade gücünü de vurgular.

Söz söyleme ve edebî sanatların zengin bir şekilde işlendiği bir kitabın anlaşılması, belagat ilminin öğrenilmesi ve bilinmesini gerektirmektedir. Sekkâkî'nin “*Belagat, İslami ilimlerin anahtarıdır ve her kim ki bu ilme vakıf olmazsa diğer ilimlerde de muvafık olamaz*” (Sekkâkî, 1407/1987, ss. 7-11) sözü, belagatin Kur'an-ı Kerim'i anlamada önemli bir aşama olduğu kanaatini bize vermektedir. ‘Ulûmu'l-Kur'an (Kur'an ilimleri) (Birişik, 2004) çatısı altındaki ilimlerin yanı sıra, söz sanatlarının anlaşılabilmesi adına belagat ilminin bilinmesine büyük bir ihtiyaç vardır. Çünkü bu sanatlar hakkında bilgi sahibi olmayan kişinin, ayetlerde geçen kelimeleri doğru anlayıp yorumlaması mümkün gözükmemektedir. Örneğin, “*Allah arşa istiva etti*” (el-A'râf 7/54) ayetinde geçen “istiva

etti” ifadesinde *tevriye* sanatı kullanılmıştır. Bu sanat, bir kelimenin hem yakın hem de uzak anlamlarını içerdiği durumları ifade etmektedir. Bu kelimenin ilk akla gelen yakın anlamı “oturdu, yerleşti” şeklindeyken, ikinci ve sonradan gelen uzak anlamı “*hükmetti, egemen oldu*” şeklindedir. Belagat sanatlarına vakıf olmayan bir kişinin bu ayeti doğru bir şekilde yorumlayabilmesi için, “*Allah arşa (gökyüzüne) yerleşti*” şeklinde anlam vermesi lazım gelir ki bu da İslam akidesiyle çelişen bir duruma yol açmaktadır. Çünkü İslam'a göre yüce Allah, mekândan münezzehtir. Ancak belagat sanatlarının bilincinde olan bir kişinin yorumunu “*Allah hükümlerini kurdu*” şeklinde doğru ve akılcı bir biçimde bunu ifade etmesi de mümkündür (Bulut, 1437/2016, s. 217).

Bu ve buna benzer örnekler, belagat ilminin bilinmemesinin, kelimeler açısından sorunlu konulara sebep olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca, dönemin meşhur söz sanatlarının ayetlerde kullanılması, Kur'an'ın mucizevi yönüne ışık tutarak, hitap edilen kişilere, “*Bu sözü Allah'tan başka kimse söyleyemez*” (Bulut, 1437/2016, s. 218, t.y., ss. 67-92) düşüncesini aşılama hedeflemektedir. Görülüyor ki belagat ilmi, Kur'an'ın derinliklerine inilmesinde kilit bir rol oynayarak, doğru anlayışın oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Belagat kitaplarında örneklerle tevcih sanatını inceledikten sonra, yaptığımız araştırmalara dayanarak, Kur'an'da tevcih sanatına ayrılan ayet sayısının sınırlı olduğunu tespit ettik. Bu durumun temel nedenin ise, bu alandaki kitapların büyük bir kısmının Sekkâkî'nin eserinden alıntılar içermesi ve bu alimin tevcih sanatı bölümünde özel bir ayet analizi yapmamış olmasından kaynaklanmakta olduğunu gördük. Sekkâkî, eserinde bu konuya dair, “*Kur'an'daki müteşabih ayetlerin yapısı gereği bu konuya girmedik*” (Sekkâkî, 1407/1987, s. 427) şeklinde bir ifadeyi kullanarak genel bir çerçeve çizmiştir. Daha sonra yazılan eserlerde de bu konuya dair detaylı bir ayet tahlili yapılmamıştır. Bu bağlamda çoğu âlim, bu ayetlerin genellikle ya *tevriye* ya da *ihâm* sanatlarını içerdiği kanaatinde.

2.1. Kur'an-ı Kerim'de Tevcih Örnekleri

Tevcih sanatına dair ayet örnekleri:

1. Nisa suresi 46. ayette geçen “*dinle, dinlemez olası*” ve “*râinâ*” ifadelerinde tevcih sanatı bulunmaktadır.

“مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْنَا غَيْرَ مَسْمُوعٍ وَرَاعَيْنَا لِبِأْسِنَتِهِمْ وَطَعْنَا فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأَسْمَعُوا لَكُنَّ خَيْرًا لَّهُمْ وَأَقْوَمَ وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا” (en-Nisâ 4/46)

Nisa Suresi'nin 46. ayetinde geçen “*dinle, dinlemez olası*” ve “*râinâ*” ifadeleri, Kur'an'ın dilindeki derinlik ve zenginliği anlamak adına önemli bir örnekliliği teşkil etmektedir. Bu ifadelerin, Zemahşeri'nin yorumlarına göre, iki yönlü anlamlar içerdiği belirtilmektedir. “*Dinle, dinlemez olası*” ifadesi, Zemahşeri'ye göre, Yahudilerin kendi düşüncelerini peygambere kabul ettirmek amacıyla kullandıkları bir ifadedir. Ancak Kur'an, bu ifadeyi kullanarak peygamber açısından hem yergi hem de övgü içeren bir anlam taşıdığını, beddua yönüyle, “*İşitme, duyma! Kulakların bir daha duymasın!*” şeklinde bir yergi içerirken, dua yönüyle ise “*Sen konumun gereği söylediğimiz kötü şeyleri duymayasın, anlamayasın*” şeklinde bir övgü içermektedir. Bu çift anlamlı ifade, belagatin bir özelliği olan tevcih sanatının derinlik ve etkileyciliğini artırmaktadır (Zemahşeri, 1422/2002, s. 1/516-517).

“*Râinâ*” ifadesi Zemahşeri'ye göre, övgü anlamında “*Bizim hâlimizi gözet*” şeklinde kullanılmıştır. Bu ifade, olumlu bir yönlendirmenin karşılığıdır. Ancak aynı zamanda yergi anlamı da içermektedir. İbranice'de benzer seslilik taşıyan argo ve kötü anlam içeren bir kelimeyi ima edebileceği ifade edilmiştir. Yani “*Râinâ*” ifadesi, kullanıldığı bağlama bağlı olarak, ya olumlu bir şekilde bir konumu gözete ya da olumsuz bir anlam içeren bir ifade olarak anlaşılabilir.

2. Nisa suresi 127. ayetinde geçen “*terğabûne*” ifadesinde de tevcih sanatı bulunmaktadır.
“وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ الَّتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا”

Ayette, üzerinde durulan “*Terğabûne*” fiilin harf-i cer ile kullanılmasına göre iki farklı anlam taşıdığına işaret etmektedir. Eğer “*fi*” harf-i ceriyle kullanılırsa “*İstemek*”, “*an*” harf-i ceriyle kullanılırsa “*istememek*” anlamına gelmektedir. Ancak, ayette belirli bir harf-i cerin olmaması, her iki

mananın da mümkün olabileceğini göstermektedir. Elmalılı Hamdi Yazır, bu bağlamda “istememek” anlamını vurgularken (Yazır, 1434/2013, s. 146), diğer mealler genellikle “istemek” manasını tercih etmiştir. Bu tercih farklı mealcilerin çeşitli dil ve tefsir tercihlerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz (Bayraktar, 1428/2007, s. 587).

3. Kur’ân ve Tefsîr âlimleri tevcihi ortak lafız kabul ederlerken Zerkeşî, farklı ortak lafızların bir kalıpta gelebileceğini söyleyerek “فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ” (Kalem, 68/20), ayeti celilesinde (الصَّرِيمِ) ifadesinin “gündüz/gece” anlamında kullanıldığını.

4. Yine Zerkeşî, “وَالْيَلِ إِذَا عَسْعَسَ” (Tekvir, 81/17) ‘da ise (عَسْعَسَ) “gelen ve giden” anlamında kullanılmıştır, der (Zerkeşî, 1373/1957, s. 2/209).

5. “فَأَتَتْهَا وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ” (Araf, 7/83), ayetinde (الْغَابِرِ) kelimesinin ezdad “kalan ve giden” anlamında kullanıldığını (Mekkî, 1429/2008, s. 4/2442) Zemahşari ve İbn ‘Atıyye “وَأَسْرُوا” (Yunus, 10/54) ayetindeki (وَأَسْرُوا) ifadesi zıt anlamlı olan “açığa çıkmak/gizlemek” anlamında olduğunu söylemektedir (A. b. G. b. A. b. G. el-Endelüsî, 1422/2001).

6. Kadı Beydâvî “لَقَدْ تَفَطَّعَ بَيْنَكُمْ” (En’âm, 6/165) ayetindeki (بَيْنَ) ifadesinin zıt anlamlı olan “aralık, göstermek, izah etmek, ayrılmak, ulaşmak” anlamında kullanıldığını söyler, “إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَخْفِي أَنْ” (Bakara, 2/26) ayetini Zemahşari kontekse bağlayarak “küçük/büyük” anlamındadır, der.

7. “مُهْطِعِينَ مُنْجِعِي رُؤْسِهِمْ” (İbrâhîm, 14/43) ayeti celilesinde Ebû Su’ûd, “bakışlarını yukarıya kaldıramayan” anlamında olduğunu söylemektedir (Ebüssuûd Efendi, 1431/2010, s. 5/55).

8. “لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ” (Hac, 22/73) ayeti celilesinde Yüce Rabbimiz “sinek, sivrisinek ve örümcek” gibi küçük, basit varlıkları örnek vererek muhataplarını aşağılamaktadır. Ayet, muhataplarının gücünün ne kadar zayıf olduğunu, benzeri bir durumda ne kadar aciz olduklarını ifade etmiştir (E. H. M. b. Y. b. A. b. Y. b. H. el-Endelüsî, 1420/1999, s. 1/200).

9. “إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابُهُمْ” (Hud, 11/81) ayeti celilesinde “أَصَابُهُمْ” fiili ile “geçenler, gidenler” ve “kalanlar” anlamında kullanılmıştır (Zemahşerî, 1407/1986, s. 2/126).

10. “وَرَاءَهُمْ مَلَائِكٌ” (Kehf, 18/79) ayetinde “وَرَاءَهُ” kelimesi hem “ön” ve hem de “arka” anlamında kullanıldığını (Taberî, 1421/2000, s. 18/83; Zeccâc, 1408/1987, s. 3/305; Zemahşerî, 1422/2002, s. 2/740), “فَبَصَّرْتَهُ بِهِ عَنْ جُنْبٍ” (Kasas, 28/11) ayeti celilesinde “جُنْبٍ” kelimesi “uzak/yakın” anlamında olduğunu (A. b. G. b. A. b. G. el-Endelüsî, 1422/2001, s. 4/278; Sem’ânî, 1418/1997, s. 4/125; Taberî, 1421/2000, s. 19/530), “وَلَنْ نُنشَأَ نُعُرَفَهُمْ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ وَلَا هُمْ يُنْقَدُونَ” (Yasin, 36/83) ayeti celilesinde “صَرِيخَ” ifadesi “can kurtaran/ canı kurtarılan” anlamında kullanılmıştır (Zeccâc, 1408/1987, s. 4/288).

11. “فَلَا أَسْمِ بِالسَّقَوِّ” (İnşikâk, 84/16) “السَّقَوِّ” kelimesi “kırmızılık/beyazlık” anlamında kullanılmıştır (Cassâs, 1405/1985, s. 5/371; Sa’lebî, 1423/2002, s. 1/160).

12. “يَشْتَرُونَ” (Nisa, 4/74) ayetinde “يَشْتَرُونَ” ifadesi “satın alırlar/satarlar” anlamındadır (Zeccâc, 1408/1987, s. 2/77). “وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمٍ مَعْدُودَةٍ” (Yusuf, 12/20) ayetinde “وَشَرَوْهُ” kelimesi “satanlar/satın alanlar” anlamındadır (E. H. M. b. Y. b. A. b. Y. b. H. el-Endelüsî, 1420/1999, s. 3/710).

3. SONUÇ

Kur’an-ı Kerim’in indirilmesinin ardından belagat ilmi, özellikle tefsir çalışmalarını büyük ölçüde etkilemiş ve şekillendirmiştir. Hz. Peygamber’in vefatından sonra, Kur’an’ın doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması sürecinde belagat ilminin kimi zaman, itikadi konularda sıkıntılara ve ciddi mezhepsel ayrılıklara neden olmuştur. Bu durum, İslam dünyasındaki alimleri, özellikle tefsir alanında belagat ilmini daha yakından incelemeye ve anlamaya yönlendirmiştir. Belagat ilmi olmadan

yapılan tefsir çalışmaları, İslam birliğini zedeleme potansiyeli taşımıştır. Bu nedenle, Cürçânî gibi alimler, bu alandaki eksikliği gidermek amacıyla basit düzeyde çalışmalar yapmışlardır. Ancak, belagat ilminin daha derinlemesine ele alınması ve detaylı bir şekilde incelenmesi için önemli adımlar atılması gerekmektedir. Cürçânî'nin müstakil bir ilim olarak belagati ele alan detaylı eseri, bu alandaki çalışmalara yeni bir boyut kazandırmış ve gelecek nesillere kaynak bir eser sunmuştur. Aynı şekilde, Zemahşeri'nin “*Keşşaf*” adlı eseri, belagatle tefsir arasındaki ilişkiyi en iyi şekilde ortaya koymaktadır. Arap olmayan bir alimin bu alandaki başarısı, Arap dünyasında belagat ilmine olan ilgiyi artırmış ve bu alandaki çalışmaları teşvik etmiştir. Sekkâkî ve Kazvinî'nin eserleri, belagat ilminde ikinci bir dönüm noktasını temsil etmiştir. Bu eserler, konuların daha sistematik ve detaylı bir şekilde işlenmesini sağlamış ve belagat ilminin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Bu eserler, sonraki nesiller için önemli başvuru kaynakları olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in her ayetinde bulunan sanat ve incelik, belagat ilminin en sağlam temelini oluşturmuştur. Bu, belagatin sanatlarını anlatırken ayetlerden örnekler vermenin ve tefsir çalışmalarını zenginleştirmenin önemli bir yolu olmuştur. Kur'an'ın üslubundaki mükemmeliyet, belagat ilminin vazgeçilmez bir referans kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, belagat ilminin, tefsir çalışmalarında daha etkin ve doğru bir şekilde kullanılması, İslam dünyasındaki düşünsel birikimi daha da zenginleştirecektir. Bu çalışma, Belagatin Bedi bölümünde detaylı bir şekilde açıklanan tevcih sanatını ele almıştır. Tevcih sanatının tarif ve örneklerini içeren en eski kaynaklardan biri, Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm ve onun özeti olan Kazvinî'nin Telhîsu'l-Miftâh kitaplarıdır. Bu kitaplar, tevcih sanatının anlaşılması ve geliştirilmesinde temel referanslardır. Çalışma, Belagatin Kur'an tefsirlerinde tevcih sanatının öne çıkan bir rol oynadığını vurgulamıştır. Tevcih sanatının tanımı, “*İki zıt mananın anlaşılmasına ihtimal veren söz söyleme*” olarak belirlenmiş ve bu sanatın muhatabın düşünce sürecini karmaşıklaştırarak, onu mana üzerinde düşünmeye sevk etme amacını taşıdığı ortaya konmuştur. Belagat kitaplarındaki tarif ve tasnifin ardından örneklerle tevcih sanatının işleyişini gösteren çalışma, bu sanatın diğer belagat sanatlarıyla karıştırılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Tevcihin, özellikle tevriye ve ihâm sanatlarıyla birlikte anıldığı ve bu konuda ilk dönemlerden itibaren önemli bir yer tuttuğu belirtilmiştir. Çalışmanın elde ettiği sonuçlar, tevcih sanatının belagat literatüründeki önemini ve Kur'an tefsirlerindeki işlevini anlamak isteyenlere önemli bir kaynak sağlamaktadır. Tevcih sanatının doğru anlaşılması, belagat biliminin derinlemesine kavranması ve Kur'an'ın zengin üslubunun anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

KAYNAKLAR

- Abbasî, A. b. A. (1367/1947). *Me'ahidu't-tensis 'ala şevahidi't-Telhîs*. Kahire: Alemu'l-Kutub.
- Ağırakça, A. (2004). Ebü'l-Misk Kâfûr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kafur-ebul-misk>
- Akçay, G. (2014). Fuzuli ve Nedim'in “Eyler Beni” Redifli Gazellerinin Yapısalcı Yöntemle Karşılaştırılması. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7), 133-156. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/593802>
- Akdağ, A. (2019). Telhîsü'l-Miftâh'ın Türkçe Tercüme Ve Şerhlerine Göre Tevcih Sanati, İnijoss. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 583-595. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/910640>
- Akgündüz, A. (1443/2022). *Sarf Nahiv ve Belağat İlimleri*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Akkavi, İ. F. (1417/1996). *el-Mu'cemu'l-mufasssal fi ulumi'l-Belaga: El-Bedi' ve'l-Beyân*. (A. Şem-seddin, Ed.). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Askerî, H. b. A. b. S. el-. (1412/1992). *Mu'cemu'l- el-Furûku'l-lugaviyye*. Kum: Müessesetu en-Neşri'l-İslâmiyyi.
- Âşıkkutlu, E. (2004). Mübhem. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr>
- Aydın, M. A. ve Halaçoğlu, Y. (2004). Cevdet Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevdet-pasa>
- Aynî, B. M. b. A. b. M. b. A. el-. (1390/1970). Babu Ma kile fi zi'l-vecheyn. *Umdetü'l-Kârî fi Şerhi Sahihi'l-Buhârî*. Kahire: İdaretü't-Tabaati'l-Muniriyye.
- Bayraktar, B. (1428/2007). *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Meali*. İstanbul: Bayraklı Yayınları.
- Bedilli, K. (2004). Süleyman Hüsnü Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

- <https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman-husnu-pasa>
- Bilgegil, M. K. (109/1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Birişik, A. (2004). Ulûmü'l-Kur'ân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ulumul-kuran>
- Bolelli, N. (1436/2015). *Belâgat* (9. bs.). İstanbul: İFAV Yayınları.
- Bulut, A. (1437/2016). *Belâgat-i Müyessere*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Bulut, A. (1431/2010). Kur'ân-ı Kerim'in Anlaşılmasında Belâğatin Rolü: Tevriye Sanatı Örneği. *Kur'ân ve Tefsir Akademisi, Kur'ân ve Tefsir Akademisi Araştırmaları: 2, Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar* içinde (ss. 67-92). İstanbul: Özkan Matbaacılık.
- Bulut, A. (t.y.). Kur'ân-ı Kerim'in Anlaşılmasında Belâğatin Rolü: Tevriye Sanatı Örneği.
- Bürd, E. M. B. b. (1393/1973). *Mulhaku dîvân Beşşâr b. Bürd*. Kahire: Matbaatu'l-Lecneti't-Telif ve't-Tercüme.
- Cassâs, A. b. A. er-Râzî el-. (1405/1985). *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs el-'Arabî.
- Cevdet Paşa, A. (1438/2017). *Belâğat-ı Osmaniye*. (T. Karabey ve M. Atalay, Ed.) (2.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cevherî, İ. b. H. el-. (1407/1987). *Vecehe*. (A. A. Attâr, Ed.) *Tâcü'l-luga ve şihâhu'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâr'ul'İlmi l'il-Melâyîn.
- Coşkun, M. (2007). International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume. *Turkish Studies*, 2(4), 248-261.
- Demircan, A. (2004). Benî Şeybân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/sevban-beni-sevban>
- Durmuş, İ. (2004a). Tevriye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/tevrive#1>
- Durmuş, İ. (2004b). İhâm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/iham>
- Durmuş, İ. (2004c). Kinaye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/kinaye#2-fikih>
- Durmuş, İ. (2004d). İstihdâm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/istihdam>
- Durmuş, İ. (2004e). Remiz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/remiz#1>
- Durmuş, İ. (2004f). Hatîb Kazvînî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/kazvini-hatib>
- Ebû Zeyd, S. Y. (1433/2012). *Edebu'duvel el-Mutetâbi'a ez-Zengiyye ve'l-Eyyûbiyye ve'l-Memâlik*. Amman: Dâru'l-Mesîra li'n-Neşr ve't-Tevzî' ve't-Tıbbâ'a.
- Ebüsüüd Efendi, M. b M. b. M. (1431/2010). *İrşâdü'l-'akli's-selîm*. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-'Arabî.
- Efendi, A. İ. (1289/1872). *En-Nef'u'l-Muavvel fî Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- el-Cevzû, M. (1408/1988). *Nazariyyâtu 'ş-şi'r 'inde'l-'Arab*. Beyrut: Dâru't-Talî'a.
- Eliaçık, M. (1435/2014). Belâgat Kitaplarında Tevcih Sanatının Tarif ve Tasnifi. *Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, Turkish Studies*, 9(12), 161-167.
- El-Lugavî, E.-T. A. b. A. el-Halebî. (1382/1963). *Kitâbü'l-Ezdâd fî kelâmi'l-'Arab*. Şam: el-Mucemme'u'l-İlmiyy el-'Arabiyy.
- Enbârî, M. b. el-K. b. M. el-. (1407/1987). *Kitâbü'l-Ezdâd*. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aisriyye.
- Endelüsî, A. b. G. b. A. b. G. el-. (1422/2001). *El-Muharrerü'l-vecîz*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Endelüsî, E. H. M. b. Y. b. A. b. Y. b. H. el-. (1420/1999). *El-Bahrü'l-muhîf*. Beyrut: Dâru'l-Fikir.
- Esed, M. (1420/1999). *Kur'an Mesajı*. (C. Koytak ve E. Ahmet, Çev.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- et-Teftâzânî, S. M. b. F. Ö. b. B. A. (1308/1891). *Mutavvel ale't-telhîs*. (M. E. Bosnevi, Ed.). İstanbul: Bosnevi el-Hac Muharrem Efendi Matbaas.
- ez-Zebîdî, M. el-M. b. M. b. M. b. A. (1385/1965). *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Küveyt: Vizaretul-İrşâd ve'l-Enbâ'.
- ez-Zemahşeri, M. b. Ö. b. M. el-Hârizmî. (1364/1945). *El-Fâ'ik fî garîbi'l-hadîs*. Kahire: İsâ el-Bâbî

- el-Halebî ve Şürekâuhû.
- Güceyüz, İ. (1444/2023). *Belâgat İlimleri Tarihi –Terimleşme Bağlamında-*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Güleç, İ. (2004). Muslihuddin Mustafa Sürûrî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sururi-muslihuddin-mustafa>
- Hamevî, T. E. B. b. A. b. A. b. H. el-. (1425/2004). *Hizânetü'l-eredeb vegâyetü'l-ereb*. Beyrut: Daru ve Mektebetü'l-Hilal.
- İbn Fâris, A. b. F. b. Z. b. M. er-Râzî. (1389/1969). *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. Kahire: Dârü'l-Fikir.
- İbn Manzûr, C. M. b. M. b. A. b. A. (1414/1994). Vecehe. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Daru Sâdir.
- İbnü'l-Esir, Z. N. b. M. b. M. eş-Şeybânî. (1378/1959). *El-Meselü's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*. Kahire: Dâru Nahdati Mısr.
- Kadıoğlu, İ. (2004). Diyarbekirli Said Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/said-pasa-diyarbekirli>
- Kahraman, A. (2004). Tâhirülmevlevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahirulmevlevi>
- Karamollaoğlu, F. S. (1444/2023). *Kur'ân Işığında Belâgat Dersleri Bedî' İlmi* (3. bs.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Kazvinî, C. el-H. M. b. A. el-. (t.y.). *Telhisü'l-Miftâh*. Ankara.
- Kazvinî, C. M. b. A. el-Hatîb. (1372/1953). *El-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga*. Kahire: Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye.
- Kefevî, E.-B. E. b. M. el-. (1413/1993). *el-Külliyât: Mu'cem fî'l-mustalahat ve'l-furuk'lluğaviyye*. (A. Derviş ve M. el-Mısrî, Ed.). Beyrut: Müessetü'rRisâle.
- Kılıç, H. ve Yetiş, K. (2004). Cinas. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cinas>
- Kutrub, K. M. b. el-M. b. A. (1405/1984). *Kitâbü'l-Ezdâd*. Riyad: Dârü'l-'Ulûm.
- Küçükaşçı, M. S. (2004). Kilâb b. Rebîa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kilab-b-rebia-beni-kilab-b-rebia>
- Manastırlı, M. R. (1308/1891). *Mecâmiu'l-eredeb İlm-i Bedî*. İstanbul: y.y.
- Medîni, M. b. Ö. b. A. el-. (1406/1986). *El-Mecmüü'l-mugis fî garibeyi'l-Kur'ân ve'l-Hadis*. Cidde: Medeni li't-Tiba'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzi'.
- Mekkî, M. b. A. b. A. el-. (1429/2008). *Tefsîru'l-hidâye ilâ bulûği'n-Nihâye*. Şârika: Matbû'ât külliyyetu's-Şerî'a ve'd-Dirasâti'l-İslâmiyye.
- Muahmmmed, E. E. (1413/1993). *İbn 'Uneyn hayatuhu ve ibda'uhu's-Ş'iriy*. Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Mücaht, M. (2004). Nedîm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nedim--divan-sairi>
- Mütenebbî, A. b. el-H. b. el-H. b. A. el-Cu'fî el-Kindî el-. (1380/1961). *Dîvânu Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî*. Berlin: y.y.
- Olgun, T. (1355/1936). *Edebiyat Lügati*. İstanbul: Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı.
- Ölmez, H. (2018). Kur'ân Çevirilerine Tehekküm Üslûbunun Yansıtılma Problemi, *İstanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS)*, 1(1), 5-34. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/605244>
- Örs, D. (2004). Reşîdüddin Vatvât. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vatvat-residuddin>
- Özervarlı, M. S. (2004). Yûsuf B. İsmâil Nebhânî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nebhani-yusuf-b-ismail>
- Paşa, A. C. (723/1232). *Belâgat-i Osmâniyye*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- Paşa, M. S. (1305/1888). *Mizânü'l-Edeb*. İstanbul: y.y.
- Paşa, S. H. (1289/1872). *Mebâni'l-inşâ* (C. 1-II). İstanbul: Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası.
- Râzî, F. M. b. Ö. b. H. er-Râzî. (1443/2022). *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*. (Z. Çelik, Çev.). İstanbul: Litera Yayınları.
- Rif'at, M. (1308/1890). *Mecâmiü'l-eredeb*. İstanbul: y.y.
- Sa'lebî, A. b. M. b. İ. es-. (1423/2002). *El-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. (N. es-Sa'idî, Ed.). Beyrut: Dâru İhyai't-Turâs el-'Arabî.
- Sekkâkî, Y. b. E. B. b. M. b. A. el-Hârizmî es-. (1407/1987). *Miftâhu'l-'ulûm*. Beyrut: Dârü'l-

Kütübi'l-İlmiyye.

- Sem'ânî, A. bi A. el-Mervizî es-. (1418/1997). *Tefsiru'l-Kur'an*. Riyâd: Dâru'l-Vatan.
- Süreyya, A. (1303/1886). *Mîzânü'l-belâga*. İstanbul: y.y.
- Sürûrî, M. (t.y.). *Bahru'l-ma'ârif*. Ankara.
- Taberî, M. b. C. b. Y. el-Âmülî et-. (1421/2000). *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Teftâzânî, S. M. b. F. Ö. b. B. A. el-Herevî el-Horâsânî et-. (1307/1890). *Muhtasarü'l-me'ânî*. İstanbul: y.y.
- Tülcü, S. (2004). Muallakât. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muallakat>
- Uçman, A. (2004). Recâizâde Mahmud Ekrem. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/recaizade-mahmud-ekrem>
- Yazır, E. H. (1434/2013). *Kur'an -ı Kerim Meali*. İstanbul: Huzur Yayınevi.
- Yetiş, K. (2004a). Ta'Lîm-ı Edebiyyât. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/talim-i-edebiyat>
- Yetiş, K. (2004b). Mîrdühîzâde Abdurrahman Süreyyâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdurrahman-sureyya-mirduhizade>
- Yılmaz, A. (2004). Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustakimzade-suleyman-sadeddin>
- Zeccâc, İ. b. es-S. b. S. ez-. (1408/1987). *Me'ânî'l-Kur'an ve i'râbüh*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.
- Zemahşeri, M. b. Ö. b. M. el-Hârizmî. (1422/2002). *El-Keşşaf an Hakaiki Gavamidi'tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fî Vucuhi't-Te'vil*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabiy.
- Zemahşerî, M. b. Ö. b. M. el-Hârizmî. (1407/1986). *El-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eqâvîl fî vücûhi't-te'vil*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî.
- Zerkeşî, B. M. b. B. b. A. et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfiî. (1373/1957). *El-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'an* (1. bs.). Kahire: Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye.

